

ศึกษาศิลกกับการพัฒนาคุณภาพชีวิตของแม่ชีไทยในยุคปัจจุบัน
A STUDY OF THE MORALITY AND THE DEVELOPMENT OF THE QUALITY
OF LIFE FOR THAI NUN IN PRESENT TIMES

แม่ชีณัฐสุดา เชี่ยวเวช

Maechee Natsuda Cheaowet

สาขาวิชาพุทธศาสนาและปรัชญา

Department of Buddhism and Philosophy

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

Graduate School Mahamakut Buddhist University

E-mail : Natsuda_Chiaowet@hotmail.com

บทคัดย่อ

วิจัยเรื่องนี้มีวัตถุประสงค์ดังนี้ 1) เพื่อศึกษาศิล 8 ในพุทธปรัชญาเถรวาท 2) เพื่อศึกษาการพัฒนาคุณภาพชีวิตแม่ชีไทยในยุคปัจจุบัน และ 3) เพื่อศึกษาศิลกกับการพัฒนาคุณภาพชีวิตแม่ชีไทยในยุคปัจจุบันตามแนวพุทธปรัชญาเถรวาท

ผลการวิจัย พบว่า 1. ศิล 8 ในพุทธปรัชญาเถรวาท คือ หลักปฏิบัติเกี่ยวกับข้อควรงดเว้นต่างๆ ที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้เป็นแบบฝึกหัดในการฝึกตนแก่เหล่าพุทธบริษัท ในสมัยพุทธกาลหลักศีล 8 เป็นศีลที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงแก่อุบาสกและอุบาสิกาไว้สำหรับสมาทานในวันพระหรือวันอุโบสถ ศีล 8 เป็นศีลระดับกลาง ต่อมาแม่ชีไทยได้นำหลักศีล 8 มาเป็นหลักปฏิบัติในชีวิตประจำวันได้แก่ 1) การละเว้นจากการฆ่าสัตว์ 2) ละเว้นจากการลักขโมย 3) ละเว้นจากการประพฤติน่าเป็นพรหม 4) การละเว้นจากการพูดเท็จ 5) การละเว้นจากการดื่มน้ำเมา 6) การละเว้นจากการบริโภคอาหารในเวลาวิกาล 7) การละเว้นจากการฟ้อนรำ ขับร้องดูการเล่นมหรสพ การตัดดอกไม้การประพรมน้ำหอม การสวมเครื่องประดับ 8) การละเว้นจากที่นั้งที่นอนบนที่สูงใหญ่ 2. การพัฒนาคุณภาพชีวิตแม่ชีไทยในยุคปัจจุบัน คือ การทำให้ชีวิตเจริญงอกงามขึ้นไปจนเข้าถึงจุดมุ่งหมายของชีวิตในพุทธปรัชญาเถรวาทคืออิสรภาพหรือภาวะไร้ปัญหา ไร้ทุกข์ ความเต็มอึดที่ชีวิตไม่มีความบกพร่องตามหลักพัฒนาคุณภาพชีวิตในพุทธปรัชญาเถรวาท 4 ประการ คือ 1) กายภาวนา 2) สีสภาวนา 3) จิตภาวนา และ 4) ปัญญาภาวนา 3. ศิลกกับการพัฒนาคุณภาพชีวิตแม่ชีไทยในยุคปัจจุบันตามแนวพุทธปรัชญาเถรวาท สรุปว่าการปฏิบัติตามหลักศีล 8 ให้ได้ประโยชน์สูงสุดนั้น ผู้ปฏิบัติต้องใช้วิจารณญาณศึกษาและทำความเข้าใจในหลักศีล 8 และหลักธรรมที่เป็นองค์ประกอบให้ชัดเจน ได้แก่ หลักอริยอุโบสถ หลักวัตรปฏิบัติหลักอินทริยสังวร และหลักโยนิโสมนสิการ แล้วนำมาประยุกต์ใช้พัฒนาคุณภาพชีวิตในด้านการพัฒนาพฤติกรรม จิตใจ และสติปัญญา

คำสำคัญ : ศีล, แม่ชีไทย, ยุคปัจจุบัน, คุณภาพชีวิต

ABSTRACT

The objectives of this thesis were; 1) to study the 8 precepts in Theravada Buddhist Philosophy, 2) to study the development of the Thai nuns' quality of life in present times

and 3) to study the precepts and the development of the Thai nuns' quality of life in present times according to Theravada Buddhist Philosophy.

The results of the study were as follows : 1. Precepts in Theravada Buddhist philosophy are to refrain from improper or bad actions given by the Lord Buddha for oneself training of the Buddhists. In the Buddha's time, the eight precepts were set for male and female disciples to observe on the Buddhist holidays. The eight precepts are the moderate level precepts. The nuns in Thailand observed the eight precepts in their daily life basis consisting of; 1) to refrain from killing, 2) to refrain from stealing, 3) to refrain from sexual relation, 4) to refrain from lying, 5) to refrain from intoxicating, 6) to refrain from eating food after the noon time, 7) to refrain from dancing, singing, and other pleasurable activities, and 8) to refrain from or lying on the luxurious couch or bed. 2. Quality of life means to make life prosperous until to access the highest aim of life. In Buddhist philosophy, the quality of life refers to freedom, without problems, end of suffering, and perfectness. The four principles in life quality development are; 1) Physical development, 2) Moral development, 3) Emotion development, and 4) intellectual development. 3. For the advanced benefits in the 8 precepts observation, the observers need to critically and analytically study principles and components concerning the eight precepts; observing principle, avoiding principle, sense-restraint, and critical reflection. And then apply all those principles in life quality development concerning behaviors, conduct, mind and intellectual.

Keywords: precepts, Thai nun, present times, quality of life

1. ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

ศีลเป็นหลักธรรมคำสอนสำคัญในทางพระพุทธศาสนาที่ว่าด้วยหลักการงดเว้นที่พระพุทธเจ้าตรัสเทศนาสั่งสอนแก่พุทธบริษัททั้งหลาย เป็นหลักปฏิบัติที่สำคัญเบื้องต้นอันเป็นทางออกจากทุกข์ หรือเป็นการพัฒนาชีวิตสู่ความหลุดพ้นจากทุกข์ ในสมัยพุทธกาลสตรีสามารถบวชเป็นภิกษุณีได้ ต่อมาภิกษุณีได้ขาดหายไป ด้วยกฎและวินัยทำให้สตรีในยุคต่อมาไม่สามารถบวชเป็นภิกษุณีได้ ดังนั้น สตรีที่ต้องการออกบวชตามหลักพระพุทธศาสนาจึงต้องเปลี่ยนเป็นบวชในรูปแบบอื่น ในสังคมไทยสตรีที่ออกบวชเรียกว่า แม่ชี

แม่ชี คือ อุบาสิกาที่โกนศีรษะ นุ่งขาวห่มขาว เว้นจากการครองเรือนอย่างคฤหัสถ์ เว้นจากการทำบาป ประพฤติพรหมจรรย์ มีศีลาจารวัตรตามแบบนักบวช และรักษาศีล 8 เป็นกิจวัตร ได้แก่ 1) งดเว้นจากการฆ่าสัตว์มีชีวิต 2) งดเว้นจากการถือเอาสิ่งของที่เขามิได้ให้ 3) งดเว้นจากการประพฤติที่เป็นข้าศึกแก่พรหมจรรย์ 4) งดเว้นจากการพูดเท็จ 5) งดเว้นจากเหตุอันเป็นที่ตั้งแห่งความประมาทเพราะสุราและเมรัย 6) งดเว้นจากการบริโภคอาหารในเวลาวิกาล 7) งดเว้นจากการฟ้อนรำ ขับร้อง ประโคมดนตรี และการแสดงที่เป็นข้าศึกแก่พรหมจรรย์ งดเว้นการทัดทรงดอกไม้ใช้ของหอมเครื่องประทีปผิว เครื่องเสริมทรง เครื่องประดับและเครื่องตกแต่ง และ 8) งดเว้นจากที่นอนที่นุ่งสูงใหญ่มีนุ่นและสำลี

สังคมไทยในยุคปัจจุบัน แม่ชีไทยที่เข้ามาบวชในพุทธศาสนา บางส่วนยังขาดความรู้ ความเข้าใจในเรื่องของการรักษาศีล 8 ซึ่งถือว่าเป็นหน้าที่หลักที่สำคัญของแม่ชีตั้งแต่อดีตกาล เป็นต้นมา สังเกตได้จากปรากฏการณ์ทางสังคมที่เกิดขึ้นในชีวิตประจำวัน ข้อมูลข่าวสารจากสื่อต่าง ๆ เช่น หนังสือพิมพ์ วารสาร สื่อมวลชนมีเดีย เป็นต้น พบว่า การกระทำ (action) ที่แสดงออกมาเป็นพฤติกรรม (behavior) ความประพฤติ

(conduct) ต่าง ๆ มีนัยที่แสดงถึงการรักษาศีลแบบสลิฬพตปรามาส ซึ่งไม่เอื้อต่อการปฏิบัติตามเจตนารมณ์อันแท้จริงของพระพุทธเจ้า เช่น การรักษาศีลเพื่อตึงลาภสักการะ เกียรติยศ ชื่อเสียง หรือความนิยมชมชอบของมหาชนเข้ามาสู่ตนเอง การรักษาศีลเพื่อให้เกิดความขลัง ความศักดิ์สิทธิ์ในการประกอบพิธีกรรมเชิงไสยศาสตร์ต่าง ๆ เป็นต้น นอกจากนี้ การขาดความเข้าใจหรือละเลยความรับผิดชอบในศีลที่ตนรักษาอยู่ก็นำมาซึ่งปัญหาการวิจารณ์ในด้านลบของคนในสังคม เช่น การวิจารณ์เรื่องการใช้ของแบรนด์เนม ขับรถยี่ห้อหรู เป็นต้น

โดยที่จริงแล้ว เจตนารมณ์อันแท้จริงที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติศีล 8 นี้ ก็เพื่อให้อุบาสกและอุบาสิกาผู้มีศรัทธาน้อมนำไปปฏิบัติเพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตโดยมีเป้าหมายเพื่อขจัดความทุกข์หรือปัญหาชีวิตให้หมดไปด้วยปัญญาอันชอบ (สัมมาทิฐิ) หากการรักษาศีล 8 ไม่เป็นไปเพื่อการอนุเคราะห์พรหมจรรย์เพื่อนำไปสู่ความพ้นทุกข์เป็นที่ตั้งแล้ว ก็มักจะมีแนวโน้มนำไปสู่มีฉันทิฐิและก่อให้เกิดการถือศีลพรตอันงมงายขึ้นได้

ดังนั้น ผู้วิจัยจึงมีความต้องการศึกษาวิจัยเรื่อง ศีลกับการพัฒนาคุณภาพชีวิตแม่ชีไทยในยุคปัจจุบัน เพื่อต้องการตีความหลักคำสอนเรื่องศีล 8 ว่า หากจะนำไปพัฒนาคุณภาพชีวิต ควรมีท่าทีหรือแนวคิดในการนำไปประยุกต์ใช้อย่างไร เพื่อให้การรักษาศีล 8 เป็นไปตามเจตนารมณ์ของพระพุทธเจ้าอย่างแท้จริง สามารถพัฒนาคุณภาพชีวิตของแม่ชีไทยในยุคปัจจุบันได้อย่างเหมาะสม ทันทสมัย และไม่ก่อให้เกิดการถือศีลพรตอันงมงาย เพื่อให้แม่ชีไทยได้นำไปศึกษา ตีความให้เกิดความเข้าใจ สามารถนำไปใช้ในการดำเนินชีวิตได้อย่างถูกต้องต่อไป

2. วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาศีล 8 ในพุทธปรัชญาเถรวาท
2. เพื่อศึกษาการพัฒนาคุณภาพชีวิตแม่ชีไทยในยุคปัจจุบัน
3. เพื่อศึกษาศีลกับการพัฒนาคุณภาพชีวิตแม่ชีไทยในยุคปัจจุบันตามแนวพุทธปรัชญาเถรวาท

3. ผลการวิจัย

3.1 ศีล 8 ในพุทธปรัชญาเถรวาท

ศีลในพุทธปรัชญาเถรวาท คือ หลักปฏิบัติเกี่ยวกับข้อควรงดเว้นต่าง ๆ ที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้เป็นแบบฝึกหัดในการฝึกตนแก่เหล่าพุทธบริษัท ในสมัยพุทธกาลหลักศีล 8 เป็นศีลที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงแก่อุบาสกและอุบาสิกาไว้สำหรับสมาทานในวันพระหรือวันอุโบสถ ศีล 8 เป็นศีลระดับกลาง ต่อมาแม่ชีไทยได้นำหลักศีล 8 มาเป็นหลักปฏิบัติในชีวิตประจำวัน มีหลักและองค์ประกอบ ดังนี้

1. การละเว้นจากการฆ่าสัตว์ มีองค์ 5 คือ 1) สัตว์มีชีวิต 2) รู้ว่าสัตว์นั้นมีชีวิต 3) มีจิตคิดจะฆ่า 4) กระทำคามเพียรเพื่อให้ตาย และ 5) สัตว์ตายด้วยเพียรนั้น
2. ละเว้นจากการลักขโมย มีองค์ 5 คือ 1) ของนั้นมีเจ้าของครอบครองแหวน 2) รู้ว่าเป็นของมีผู้อื่นครอบครองแหวน 3) มีความตั้งใจจะลักขโมยของผู้อื่น 4) กระทำคามพยายามในการลักขโมย และ 5) ลักมาได้ด้วยความเพียรนั้น
3. ละเว้นจากการประพฤตินี่ไม่เป็นพรหม มีองค์ 4 คือ 1) วัตถุที่จะพึงประพฤติกว้าง (คือ เสพทางทวาร 3 ได้แก่ ปาก ทวารเบา และทวารหนัก) 2) จิตคิดจะเสพในวัตถุที่จะพึงกว้างนั้น 3) ความพยายามเพื่อจะเสพ และ 4) มีความยินดีในการเสพ
4. การละเว้นจากการพูดเท็จ มีองค์ 4 คือ 1) เรื่องที่ไม่เป็นจริง 2) ตั้งใจจะพูดให้ผิด 3) มีความพยายามอันเกิดจากความตั้งใจนั้น และ 4) คนอื่นรู้เนื้อความ
5. การละเว้นจากการดื่มเมา มีองค์ 4 คือ 1) สิ่งที่เป็นสุราและเมรัย 2) มีความประสงค์จะดื่ม 3) พยายามดื่ม และ 4) มีอาการมึนเมา

6. การละเว้นจากการบริโภคอาหารในเวลาวิกาล มืองค์ 4 คือ 1) เวลาเที่ยงวันไปจนถึงวันรุ่งขึ้น 2) ของที่เป็นอาหารชั่วคราว 3) พยายามเพื่อจะกลืนกิน และ 4) กลืนกินด้วยความพยายามนั้น

7. การละเว้นจากการฟ้อนรำขับร้องดูการเล่นมหรสพ การตัดดอกไม้การประพรมน้ำหอม การสวมเครื่องประดับ และการแต่งตัวทุกอย่าง ในส่วนของการละเว้นจากการฟ้อนรำขับร้องดูการเล่นมหรสพ มืองค์ 3 คือ 1) การเล่นมีฟ้อนรำขับร้องเป็นต้น 2) ไปเพื่อจะดูหรือฟัง และ 3) ดูหรือฟัง ในส่วนของการละเว้นการตัดดอกไม้การประพรมน้ำหอม การสวมเครื่องประดับ และการแต่งตัว มืองค์ 3 คือ 1) เครื่องประดับมีดอกไม้และของหอมเป็นต้น 2) ไม่มีเหตุเจ็บไข้เป็นต้นที่ทรงอนุญาต และ 3) ทัดทรงตกแต่ง เป็นต้น ด้วยหวังประดับให้สวยงาม

8. การละเว้นจากที่นั่งที่นอนบนที่สูงใหญ่ มืองค์ 3 คือ 1) ที่นั่งที่นอนสูงใหญ่ 2) รู้ว่าที่นั่งที่นอนสูงใหญ่ และ 3) นั่งหรือนอนทับลง

ศีล 8 เป็นหลักการ และหลักธรรมพื้นฐานของแม่ชีไทยที่จะปฏิบัติและละเว้นเพื่อความสมบูรณ์ในตัวเอง พุทธปรัชญาเถรวาทถือว่า ศีล 8 เป็นจริยธรรมที่เป็นสากลเมื่อมนุษย์ทุกคนถือปฏิบัติแล้วย่อมนำไปสู่ความสงบสุขทั้งต่อตนและสังคมโดยส่วนร่วม

3.2 การพัฒนาคุณภาพชีวิตแม่ชีไทยในยุคปัจจุบัน

การพัฒนาชีวิต คือการทำให้ชีวิตเจริญงอกงามขึ้นไปจนเข้าถึงจุดมุ่งหมายของชีวิตในพุทธปรัชญาเถรวาท คืออิสรภาพ หรือภาวะไร้ปัญหา ไร้ทุกข์ ความเต็มอ้อมที่ชีวิตไม่มีความบกพร่อง หลักพัฒนาคุณภาพชีวิตตามหลักพุทธปรัชญาเถรวาท มี 4 ประการ ดังนี้

1. กายภาวนา คือ การเจริญกาย พัฒนากาย การฝึกอบรมกาย ให้รู้จักติดต่อกันเกี่ยวข้องกับสิ่งทั้งหลายภายนอกทางอินทรีย์ทั้งห้าด้วยดี และปฏิบัติต่อสิ่งเหล่านั้นในทางที่เป็นคุณ มิให้เกิดโทษ ให้กุศลธรรมงอกงาม ให้อกุศลธรรมเสื่อมสูญ การพัฒนาความสัมพันธ์ กับสิ่งแวดล้อมทางกายภาพ

2. สีลภาวนา คือ การเจริญศีล พัฒนาความประพฤติ การฝึกอบรมศีล ให้ตั้งอยู่ในระเปียบวินัย ไม่เบียดเบียนหรือก่อความเดือดร้อนเสียหาย อยู่ร่วมกับผู้อื่นได้ด้วยดี เกื้อกูลแก่กัน

3. จิตภาวนา คือ การเจริญจิต พัฒนาจิต การฝึกอบรมจิตใจ ให้เข้มแข็งมั่นคงเจริญงอกงามด้วยคุณธรรมทั้งหลาย เช่น มีเมตตากรุณา ขยันหมั่นเพียร อดทนมีสมาธิ และสดชื่น เบิกบาน เป็นสุขผ่องใส เป็นต้น

4. ปัญญาภาวนา คือ การเจริญปัญญา พัฒนาปัญญา การฝึกอบรมปัญญา ให้รู้เข้าใจสิ่งทั้งหลายตามเป็นจริง รู้เท่าทันเห็นโลกและชีวิต ตามสภาวะ สามารถทำจิตใจให้เป็นอิสระ ทำตนให้บริสุทธิ์จากกิเลสและปลดปล่อยจากความทุกข์ แก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นได้ด้วยปัญญา

แม่ชีไทยในยุคปัจจุบันเป็นการวิวัฒนาการของสตรีที่ต้องการบวชตามหลักพุทธศาสนา เมื่อภิกษุณีขาดวงศ์ไปสตรีที่ต้องการบวชในพุทธศาสนาจึงต้องเปลี่ยนรูปแบบจากการบวชภิกษุณีเป็นบวชแม่ชีแทน ดังนั้น แม่ชีจึงเป็นผู้ที่ต้องพัฒนาคุณภาพชีวิตด้วยหลักของพุทธศาสนาโดยมีศีล 8 เป็นพื้นฐาน หลักการพัฒนาคุณภาพชีวิตตามแนวพุทธปรัชญาเถรวาทนี้แม่ชีไทยต้องศึกษาให้เกิดความเข้าใจและนำไปประยุกต์ใช้ เพื่อให้เกิดประโยชน์สูงสุด หรือทำให้ชีวิตเจริญงอกงามขึ้นเป็นระดับไปจนถึงสภาวะที่ไร้ปัญหา เท่าที่แม่ชีไทยแต่ละบุคคลจะสามารถทำได้

3.3 ศีลกับการพัฒนาคุณภาพชีวิตแม่ชีไทยในยุคปัจจุบันตามแนวพุทธปรัชญาเถรวาท

การปฏิบัติตามหลักศีล 8 ให้ได้ประโยชน์สูงสุดนั้น ผู้ปฏิบัติจำเป็นต้องใช้วิจาร์ณญาณศึกษา และทำความเข้าใจในหลักศีล 8 และหลักธรรมที่เป็นองค์ประกอบให้ชัดเจน ได้แก่ หลักอริยอุโบสถ หลักวิริตีหลักอินทรีย์สังวร และหลักโยนิโสมนสิการ จากนั้นจึงนำมาประยุกต์ใช้พัฒนาคุณภาพชีวิต ดังนี้

ด้านการพัฒนากาย กล่าวคือการนำศีลข้อ 1 การละเว้นจากการฆ่าสัตว์ ศีลข้อ 2 ละเว้นจากการลักขโมย ศีลข้อ 3 ละเว้นจากการประพฤติที่ไม่เป็นพรหม ศีลข้อ 4 การละเว้นจากการพูดเท็จ ศีลข้อ 5 การละเว้นจากการดื่มน้ำเมา ศีลข้อ 6 การละเว้นจากการบริโภคอาหารในเวลาวิกาล ศีลข้อ 7 การละเว้นจากการฟ้อนรำ ขับร้อง การละเล่นมหรสพ การทัดดอกไม้การประพรมน้ำหอม การสวมเครื่องประดับ และการแต่งตัวทุกอย่าง และศีลข้อ 8 การละเว้นจากที่นั่งที่นอนบนที่สูงใหญ่ มาประยุกต์ใช้โดยเน้นไปที่การไม่เบียดเบียนกันและกัน และทำให้เกิดความสัมพันธ์ที่ดีงามต่อผู้อื่นและสังคม

ด้านการพัฒนาจิต กล่าวคือการรักษาศีล 8 ทุกข้อจะต้องมีความอดทนต่อกิเลสเป็นพื้นฐานเมื่อสามารถทำได้ปัญหาทางจิตก็จะลดน้อยลงไป ทำให้เกิดมีสุขภาพจิตที่ดี มีความกังวลในกิเลสลดลง และไม่มี ความกังวลจากการละเมิดหรือเบียดเบียนผู้อื่น ดังนั้น รักษาศีล 8 จึงเป็นการฝึกฝนพัฒนาตนเองให้มีสุขภาพจิตและคุณภาพจิตดี

ด้านการพัฒนาปัญญา กล่าวคือการรักษาศีล 8 ที่ถูกตามหลักต้องเป็นการพัฒนาให้เกิดสัมมาทิฐิ เนื่องจากในหลักพุทธปรัชญาเถรวาทการรักษาศีลทุกข้อต้องใช้ปัญญาเป็นเครื่องกำกับ หมายความว่าหาก รักษาศีล 8 ถูกต้องแล้ว จะทำให้เกิดปัญญาและคุณธรรมเพิ่มมากขึ้น

จากที่กล่าวมาทำให้เห็นได้ว่า การนำหลักศีล 8 มาพัฒนาคุณภาพชีวิตของแม่ชีไทยจึงเป็นการพัฒนาคุณภาพชีวิตที่ครบทุกด้านตามหลักพุทธปรัชญาเถรวาท

บรรณานุกรม

ข้อมูลปฐมภูมิ

มหามกุฏราชวิทยาลัย, มูลนิธิ. (2552). พิมพ์ครั้งที่ 3. **พระไตรปิฎกและอรรถกถา ฉบับของมหามกุฏราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย.

ข้อมูลทุติยภูมิ

1) หนังสือทั่วไป

ธัมมบัณฑิตวิทยาลัย. (2547). **เรื่องของภิกษุณีสงฆ์**. กรุงเทพฯ: ส่องสยาม.

พระเทวินทร์ เทวินโท. (2546). พิมพ์ครั้งที่ 2. **พุทธจริยศาสตร์ จริยศาสตร์ และจริยธรรม**. กรุงเทพฯ: มหาจุฬารัตนบวรวิหาร.

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต). (2540). **พุทธธรรมกับการพัฒนาคุณภาพชีวิต**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์พระพุทธรูปของธรรมสภา.

_____. (2545). พิมพ์ครั้งที่ 6. **ธรรม กับ การศึกษา – พัฒนาชีวิต**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์พระพุทธรูปของธรรมสภา

_____. (2546). พิมพ์ครั้งที่ 11. **พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต). (2546). พิมพ์ครั้งที่ 12. **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

พระราชธรรมนิเทศ (ระแบบ ฐิตญาโณ). (2541). **หนังสือโลกและชีวิต**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์พรสรวงการพิมพ์.

พุทธทาสภิกขุ. (2525). **บรมธรรมภาคต้น**. กรุงเทพฯ: การพิมพ์พระนคร.

แม่ชีจรีนทร์ พันธบุณยัติ. (2526). พิมพ์ครั้งที่ 3. **คู่มือระเบียบวินัยของแม่ชีฉบับอักษรไทย**. ม.ป.ท.

วคิน อินทสระ. (2541). **พุทธจริยศาสตร์**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ทองกราว.

สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช (เจริญ สุวฑฺฒโน). (2553). พิมพ์ครั้งที่ 4. **ศีลในพระพุทธศาสนา**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย.

- _____. (2540). พิมพ์ครั้งที่ 5. **ลักษณะพระพุทธศาสนา**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มхамกุฎราชวิทยาลัย.
- สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์. (2515). **ธรรมานุกรม**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มхамกุฎราชวิทยาลัย.
- สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ. (2546). **อานิสงส์การสมาทานศีล 5**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์การศาสนา สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ.
- สุเชาวน์ พลอยชุม ร.ศ. (2552). **พุทธปรัชญาในพระสุตตันตปิฎก**. กรุงเทพฯ: บางกอกบล็ออก.
- สุวรรณ เพชรนิล. ร.ศ. (2524). **พุทธปรัชญาเบื้องต้น**. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยรามคำแหง.

2) บทความในหนังสือ

- ปาริชาติ สุวรรณบุพผา. ดร. ผศ. (2545). **แม่ชีกับภารกิจทางการศึกษาในประเทศไทย**. สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ สำนักนายกรัฐมนตรี. (หน้า 104). กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณมหาวิทยาลัย

3) วิทยานิพนธ์/สารนิพนธ์/รายงานการวิจัย

- พระมหาบุญเกียรติ วรรณโม. (2555). **การศึกษาวิเคราะห์หลักธรรมที่เกื้อหนุนต่อการรักษาอุโบสถศีลของอุบาสกอุบาสิกาในพระพุทธศาสนาเถรวาท**. วิทยานิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาวิชาพระพุทธศาสนา, บัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระชินาธิ ชินวโร. (2555). **การบำเพ็ญศีลบารมีในพระพุทธศาสนาเถรวาท : กรณีศึกษาพระภิกษุที่ตตขาดก**. วิทยานิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาวิชาพระพุทธศาสนา, บัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระมหาหมวินทร์ ปุริสุตโตโม (อามาตมนตรี). (2544). **ความสัมพันธ์ระหว่างสังฆธรรมกับจริยธรรมในพุทธปรัชญาเถรวาท**. วิทยานิพนธ์ปริญญาศาสนศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาวิชาพุทธศาสนาและปรัชญา, บัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัยมхамกุฎราชวิทยาลัย.
- พระกนกพัฒน์ นาถมโม. (2545). **การบวชชีในพระพุทธศาสนา : ศึกษาเฉพาะกรณีในประเทศไทย**. วิทยานิพนธ์ปริญญาศาสนศาสตรมหาบัณฑิต, บัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัยมхамกุฎราชวิทยาลัย.
- สุดใจ พุทธิเศษ. (2527). **สถานภาพและบทบาทของแม่ชีไทยในสังคมไทย : ศึกษากรณีวัดสร้อยทอง**. วิทยานิพนธ์ปริญญาสังคมวิทยามหาบัณฑิต, บัณฑิตวิทยาลัย, มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- ยุพิน ดวงจันทร์. (2542). **สตรีกับการบวชในพระพุทธศาสนา : ศึกษาเปรียบเทียบสถานภาพและทรงสนะของแม่ชีวัดปากน้ำ ภาษีเจริญ กรุงเทพมหานคร และสำนักปฏิบัติธรรม แดนมหามงคลกาญจนบุรี**. วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต, บัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัยมหิดล.
- พระมหาสังเวย ธมมเนยตติโก. (2536). **การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่อง ชีวิตภิกษุณีกับการบรรลอรหัตตผล : เฉพาะที่ปรากฏในเถรีคาถา**. วิทยานิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต, บัณฑิตวิทยาลัย, มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- ประคอง สิงหนาทนิติรักษ์. (2516). **บทบาทแม่ชีไทยในการพัฒนาสังคม**. วิทยานิพนธ์ปริญญา มหาบัณฑิต, บัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- ประเสริฐ ทองเกตุ. (2534). **เหตุผลของการบวชชีและความต้องการศึกษาของแม่ชีไทย**. วิทยานิพนธ์ มหาบัณฑิต, บัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒประสานมิตร.
- แม่ชีกาญจนา โภคสวัสดิ์. (2551). **บทบาทของแม่ชีไทยที่มีต่อการปลูกฝังคุณธรรมแก่เยาวชน**. สารนิพนธ์ สาขาวิชาพุทธศาสนาและปรัชญา, บัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัยมхамกุฎราชวิทยาลัย.

24 • วารสารพุทธมณฑล ศูนย์วิจัยธรรมศึกษา สำนักเรียนวัดอาวุธวิกสิตาราม ปีที่ 3 ฉบับที่ 2 (กรกฎาคม-ธันวาคม 2561)

4) บทความในวารสาร

พระครูนิเทศธรรมาราม. (2524). **ชีวิตแม่ชี**. แม่ชีสาร. ฉบับที่ 1 (พฤษภาคม – กรกฎาคม 2524) หน้า 33-34.

ฉลอง ช่วยธานี. (2532). **โบลาน**. แม่ชีไทย. ฉบับที่ 9 ประจำเดือนตุลาคม-พฤศจิกายน 2532 หน้า 39-40.